

Een bovenaardse vrouw

Middeleeuwse Studies en Bronnen CLIII

CHARLES CASPERS

Een bovenaardse vrouw

*Zes eeuwen verering van
Liduina van Schiedam*

THOMAS VAN KEMPEN

Het leven van de Heilige Maagd Liduina

vertaald door Rijcklof Hofman

Met een Ten geleide van Frits van Oostrom

Hilversum
Verloren
2014

FHPS

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Stichting Fonds Historische Publicaties Schiedam.

Afbeelding op het omslag: ingekleurde gravure van Hieronymus Wierix in *Het leven der HH. Maeghden* (1626) van Heribertus Rosweyde.

ISBN 978-90-8704-487-9

© 2014 Charles Caspers, Rijcklof Hofman, Uitgeverij Verloren, Titus Brandsma Instituut,
Stichting Fonds Historische Publicaties Schiedam
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Margreet van de Burgt, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van der Perk, Groot-Amers

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Ten geleide	7
<i>Frits van Oostrom</i>	
Inleiding	11
1 Liduina en haar vereerders	14
1.1 Korte levensschets	14
1.2 Het streven naar eerherstel	18
1.3 Hagiografische traditie	20
1.4 Thomas van Kempen over Liduina	22
1.5 Verering tot aan de komst van de reformatie	26
2 Liduina vertrekt naar het Zuiden	29
2.1 Heiligen en relikwieën	29
2.2 De ontvoering van haar gebeente	34
2.3 Verering in de Zuidelijke Nederlanden	36
2.4 De heiligheid van Liduina	40
2.5 Verering in de Noordelijke Nederlanden	45
3 Een heilige in volle glorie	65
3.1 Op weg naar pauselijke erkenning van Liduina's heiligheid	65
3.2 Het stappenplan van pastoor Van Leeuwen	66
3.3 Bij het vijfde eeuwfeest	70
3.4 Thuis in Schiedam	75
Geraadpleegde bronnen en literatuur	78

THOMAS VAN KEMPEN
HET LEVEN VAN DE HEILIGE MAAGD LIDUINA

Toelichting op de vertaling	88
Eerste Boek	95
Tweede Boek	117
Register van Bijbelse personen	162
Register van personen en zaken	163
Register van plaatsnamen	167

Ten geleide

Hemels op z'n Hollands

De heilige Liduina van Schiedam was absoluut uniek en tegelijk ook niet. De Middeleeuwen hebben meer vrouwen gekend die diepe indruk maakten door een zeer bijzondere expressie van devotie in hun eigen leven. Zij zochten het in een totale toewijding aan Christus via extreme versterving. Geheel geconcentreerd op Hem, leefden zij liefst louter van de hostie – Zijn lichaam – en daarmee letterlijk van Hem, met Hem versmeltend. En ook lijdend zoals Hij dat had gedaan op aarde, daarmee anderen ten voorbeeld strekkend en bemoediging en troost biedend vanuit hun lijden. Wie wil, kan in dit alles ook een vleug van feminisme zien, voor toen zowel als nu: deze mystieke vrouwen zouden aldus meer hebben begrepen van het ideaal dat Christus voorleefde dan veruit de meeste mannen met hun dwaze dadendrang en druk druk druk. *Holy anorexia* is deze feminiene vorm van heiligheid genoemd, en in de internationale vakliteratuur over het fenomeen bekleedt Liduina van Schiedam een ereplaats.

Aldus beschouwd, beantwoordt Liduina aan een profiel dat voorkomt van Siena tot Norwich – maar ook treft zij ons als hyperindividueel. Dat komt door de schat aan details waarvan haar leven vol is, en waarvan er twee uitspringen: het decor van de laatmiddeleeuwse stad Schiedam, plus dat ene, absoluut onvergetelijke detail: haar noodlottige val op het ijs. Kon het Hollandser? De Nederlandse lezer ziet meteen het tafereel van latere ijsgezichten en zoals het nog steeds plaatsvindt als de winter meewerkt, dat wil zeggen prettig huishoudt: de stad die uitloopt op het ijs, en hoe daar jong en oud plezier maakt (en af en toe een smak). Zo moet het ook op 2 februari 1395 zijn gegaan daar in Schiedam, rondom bevallige Liduina – tot aan haar val op het keiharde ijs, met als gevolg een gebroken rib met nog veel grotere gevolgen.

Liduina zou nog 38 jaar leven, en daarvan de laatste 33 jaar niet meer uit bed komen. Zelden of nooit zal een gebroken rib zulke extreme complicaties hebben opgeroepen, van een patiënt die vrijwel alle voedsel weigerde en daarin op een vreemde wijze steeds veeleisender zou worden. De ribkwetsuur moet haar hebben gekweld, maar was het toch niet evenzeer Liduina's keuze om zo van het norma-

le leven weg te blijven en een martelaar te worden? Een middeleeuwse vorm van masochisme, egocentrie, hysterie zelfs? Laten we oppassen met dergelijke oordelen, en al helemaal op afstand van zes eeuwen – maar feit is dat al in haar eigen tijd allerlei mensen Liduina wel een lastpak vonden. Maar talrijker moeten de mensen zijn geweest die haar bewonderden en die respect hadden voor haar zelfopoffering, waarmee zij lijdten op zich nam dat anderen tot baken en inspiratie strekte, en mogelijk hun eigen tijd in het vagevuur kon helpen bekorten. Liduina's lijdten moet ook dienen zijn geweest.

Feit en fictie rond Liduina onderscheiden zal wel nooit afdoende/helemaal lukken. Reeds de vroegste bronnen doen grootscheeps aan beeldvorming. Dat gold voor Thomas a Kempis, wiens Liduinabiografie van rond 1450 meer dan 450 jaar bewaard bleef in zijn eigen handschrift, totdat het oorlogsgeweld van 1914 haar met de hele universiteitsbibliotheek van Leuven in vlammen deed opgaan. Hoe al vanaf de eerste getuigenissen sprake is van Liduina's afwijzen van vrijers en haar zelfverminking, doet soms verdacht gestileerd aan, en ook haar visioenen zijn soms al te stereotiep om er voetstoots in te geloven. Maar zonder twijfel is Liduina een uitzonderlijk bevlogen en – op een bepaalde manier – begaafde vrouw geweest, en was er reden voor verering al tijdens haar leven. Misschien dat wel niemand haar zal hebben benijd – maar tallozen hadden ontzag voor haar. Niet voor niets kwam er geregeld hoog bezoek en was zij wijd en zijd beroemd.

Toch had Liduina na haar dood allengs in vergetelheid kunnen geraken als daar niet meteen de *Vitae* waren geweest die haar leven codificeerden en haar personage plaatsten in de ruimere context van grote lijdens vanuit het geloof zoals Job, Johannes de Doper en zo menige beroemde heilige die haar voorafging. De met Liduina verbonden wonderen waren vervolgens doorslaggevend om haar in 1890 officieel heilig te verklaren, en als uitverkoren instrument van God op aarde letterlijk te sanctioneren. Maar voor de gemiddelde lezer van vandaag zal het vooral die in beginsel doodgewone vrouw zijn die ons treft, die in de wereld leefde in een Schiedams rijtjeshuis, niet in een klooster.

Dit boek biedt zowel zicht op de historische Liduina als de beeldvorming nadien, door presentatie van het tweeluik van haar vita, hier opnieuw en zeer verzorgd vertaald, tezamen met een studie naar haar *Nachleben*, zeer grondig uitgebeend (om in de sfeer te blijven). Als zodanig biedt het boek een nieuw fundament voor kennisgeving of hernieuwing daarvan met Liduina en de wonderbare rijkdom van haar voortleven. In dat laatste blijkt de herdenking van 1933 – haar vijfde eeuwfeest – een hoogtepunt, met een haast visionaire themakeuze voor het lijdens, gezien wat er weldra op handen was. Vijftig jaar later was er weliswaar een hoogmis met de pauselijke nuntius als celebrant, maar lijkt de herdenking verder tamelijk ongemerkt voorbij te zijn gegaan. Wat zou 2033 gaan brengen? Een voluit nationale herdenking lijkt niet erg waarschijnlijk, zelfs misschien niet van de Nederlandse katholieke kerkprovincie als geheel, indien ontwikkelingen doorgaan. Op dit moment zou

schrijver dezes de voornaamste impuls verwachten vanuit de stad. Liduina zal het moeten hebben van Schiedam.

Ook dit is op zichzelf niets nieuws. Al in haar eigen tijd was er speciale devotie van de kerkmeesters en een uitvoerige oorkonde zijdens het stadsbestuur. In 1933 kwam daar de instelling van een jaarlijkse gebedstocht (stille omgang) in de stad bij, plus een eenmalig openluchtspel in het plaatselijke voetbalstadion door 7000 katholieke meisjes. Zoiets mag nu een glimlach oproepen, maar hoe zal men ooit kijken naar de hedendaagse *city marketing*? Wie weet wat wij in 2033 nog gaan beleven – tot aan wellicht Liduina als antiheldin van anorexia voor meisjes in de stad en elders? Want hoeveel respect en bewondering, verering zelfs, wij het personage Liduina ook mogen toedragen – navolgenswaardig kan men deze heilige niet in gemoede noemen. Hetgeen haar eens te meer tot mens van vlees en bloed maakt.

Frits van Oostrom

Inleiding

Eeuwen na haar dood in 1433 is Liduina van Schiedam nog altijd een fascinerende persoonlijkheid. In vroeger tijd is zij door geestelijke auteurs, meestal priesters, bij de gelovigen aanbevolen als ‘voorspreekster’, dat wil zeggen als hemelse heilige tot wie men zich kan wenden om het eigen, tot God gericht gebed te versterken. In later tijd, vooral in de eerste helft van de twintigste eeuw, is zij door zegslieden van de rooms-katholieke kerk in talrijke vrome levensschetsen en overwegingen aan de gelovigen voorgehouden als navolgenswaardig voorbeeld, vooral vanwege haar opofferingsgezindheid en ‘lijdzaamheid’. Daarnaast zijn er ettelijke wetenschappelijke studies gewijd aan Liduina. Meestal gaan deze over haar levensverhaal of een onderdeel daarvan, zoals haar mystieke ontwikkeling en haar gecompliceerde ziekbed.

Betrekkelijk weinig aandacht hebben historici tot nu toe besteed aan de beeldvorming over en de verering van Liduina door de eeuwen heen.¹ In die leemte wil dit tweeluik voorzien. In het eerste deel, een studie van de hand van Charles Caspers, komt weliswaar de historische Liduina ter sprake, maar gaat de meeste aandacht uit naar wat zij voor vele generaties vereerders heeft betekend. Het tweede deel bevat een nieuwe, door Rijcklof Hofman vervaardigde vertaling van Liduina’s levensbeschrijving of *vita* die geschreven is door Thomas van Kempen (†1471), de auteur van het wereldberoemde boek over de *Navolging van Christus*. Ook deze *vita* vertelt ons zowel over het ‘leven’ als over het ‘voortleven’ van Liduina. Daarbij moeten we bedenken dat, al was Thomas een leeftijdgenoot van Liduina (beiden zijn in 1380 geboren), zijn *vita* minder relevant is als het gaat om de strikt biografische gegevens. Voor de harde feiten kunnen we beter terecht bij een oudere *vita*. Maar Thomas’ *vita* heeft wel bij uitstek bijgedragen tot de faam van Liduina in de eeuwen na haar dood.

In zekere zin doet Thomas juist afbreuk aan de feiten, door deze ondergeschikt te maken aan een hoger doel. Met de nodige herschikkingen van en toelichtingen bij het overgeleverde materiaal legt hij de nadruk niet op de voortschrijdende ziekte van Liduina, maar op haar geestelijke ontwikkeling, haar voortgang der deugden en haar groeiende status als heilige. Deze status acht hij gelijk aan die van belang-

1 In de negentiende eeuw is vooral door de kerkelijke rechtbank van het bisdom Haarlem uitvoerig onderzoek verricht naar de verering van Liduina door de eeuwen heen. Dit leverde nuttige bouwstenen op voor deze studie. Tevens was de Haarlemse onderneming, als een vorm van verering van Liduina, zelf studieobject (zie par. 3.2).

rijke universele heiligen, met name Job, ‘de man Gods’. Te meer omdat zijn werken herhaaldelijk en op prestigieuze wijze in druk zijn uitgegeven, verspreid en gelezen, staat Thomas mede aan de basis van de intensieve verering van Liduina, zoals die tot in de twintigste eeuw heeft bestaan. De heilige Liduina, zoals generaties Nederlanders, én vereerders waar dan ook, haar hebben gekend, bezit karaktertrekjes die zij van Thomas heeft meegekregen.

De studie bestaat uit drie hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk (vijftiende en zestiende eeuw) bevat achtereenvolgens: een korte levensschets; iets over de betekenis van Liduina voor haar tijdgenoten, want zij werd al bij leven vereerd; een schets van haar verering in de decennia na haar dood; een typering van de door Thomas van Kempen vervaardigde vita; Liduina’s cultus te Schiedam tot aan het begin van de tachtigjarige oorlog. Het tweede hoofdstuk (zeventiende en achttiende eeuw) gaat voor een belangrijk gedeelte over de relikwieën van Liduina. Omstreeks 1600, toen in de Noordelijke Nederlanden de publieke uitoefening van het katholieke geloof verboden was, dreigde in Schiedam en elders de verering van Liduina weg te kwijnen. De spectaculaire ontvoering van haar gebeente naar de Zuidelijke Nederlanden betekende echter een wending: in Brussel en andere plaatsen in het huidige België viel aan Liduina een verering te beurt die niet onderdeed voor de vroegere verering in het gewest Holland. Het derde hoofdstuk (negentiende en twintigste eeuw) gaat over: de terugkeer van (een gedeelte van) het gebeente van Liduina naar Nederland; de officiële kerkelijke bevestiging van haar status als heilige; de collectieve inspanningen van de geestelijkheid – met succes – om haar te bevorderen tot volksheilige nummer één; haar verering in de decennia na de tweede wereldoorlog.²

In zes eeuwen vogelvlucht zien we ups en downs in de populariteit van Liduina, maar vooral, we zien een zekere continuïteit én grote veranderingen in de wijze waarop zij vereerd is, vooral wat haar voorbeeldfunctie betreft. De climax lag rond 1933, haar vijfde eeuwfeest. Toen was Liduina uitgegroeid tot een heilige van internationale allure en haar ster was nog steeds rijzende, zo leek het. Vooral in de afgelopen halve eeuw is haar status als (volks)heilige echter weer aanzienlijk afgenomen. Weliswaar is zij voorgoed opgenomen in het heiligenbestand van de rooms-katholieke kerk, maar in dat grote geheel is haar plaats tamelijk bescheiden. In de nieuwste versie van het *Martyrologium Romanum*, verschenen in 2001, staat ze bij 14 april, haar oude feestdatum, op de twaalfde plaats van in totaal dertien vermeldingen (elf vermeldingen van heiligen, twee van zaligen): ‘de heilige Liduina, maagd, die te Schiedam in Gelderland [!] gedurende haar hele leven op geduldige wijze en op God alleen vertrouwend, lichamelijke kwalen heeft ondergaan voor de bekering van de zondaren en de bevrijding [uit het vagevuur] van de zielen’.³

2 Over de betekenis van Liduina in de negentiende en twintigste eeuw, vooral voor de Schiedammers, zie Bosch e.a., *Beelden van Liduina*.

3 *Schiedami in Geldria, sanctae Lidvinae, virginis, quae pro peccatorum conversione et animarum liberatione infirmitates corporis per totam vitam patienter ac soli Deo confisa sustulit*, in: *Martyrologium Romanum*, 223.

Op andere gebieden neemt Liduina echter nog steeds een eervolle plaats in. Zo wordt de oudste aan haar gewijde vita door de historicus Jan Romein getypeerd als wellicht het rijkste vijftiende-eeuwse document voor de Nederlandse geschiedschrijving. Ook in internationaal opzicht bestaat van de kant van geleerden, met name specialisten op het gebied van gender studies, nog altijd veel belangstelling voor haar levensverhaal en voor de indruk die zij op haar tijdgenoten heeft gemaakt.⁴ Dat zij minder een nationale of zelfs internationale heilige is dan zij weleer was, heeft als gevolg dat zij weer meer een dochter van Schiedam is geworden. En die status is blijvend, want welke stad vergeet nu zijn kinderen?

Na de hoofdstukken over de levens- en verstaanshorizon van Liduina's tijdgenoten en van vele generaties vereerders na hen, is de lezer voldoende toegerust om zich te verdiepen in de door Thomas van Kempen geschreven vita.⁵ Desalniettemin zal hij of zij bij het lezen van de in totaal 56 hoofdstukjes van de ene verbaazing in de andere vallen. Wij hopen dat deze nieuwe of hernieuwde kennismaking met zowel Liduina als Thomas niet alleen tot verwondering zal leiden maar ook tot bewondering voor het leven en streven van ieder van beiden.

Dit boek is ten dele een vrucht van het in 2011 ter ziele gegane onderzoeksprogramma van de Nijmeegse Radboud Universiteit, 'Christelijk Cultureel Erfgoed'. Voor een ander deel is het een vrucht van het lopende onderzoeksprogramma 'Contemplatio in actione' van het eveneens in Nijmegen gevestigde Titus Brandsma Instituut. Twee vindplaatsen verdienen hier bijzondere vermelding. Namens de Karmel te Brussel leverde zuster Marie-Joseph de l'Enfant Jésus waardevolle informatie aan. Een echte Fundgrube was voorts de bibliotheek van de voormalige Theologische Faculteit Tilburg (thans Tilburg University), de behoeder van het boekenbestand van de Theologische Faculteit van Leuven dat eind achttiende eeuw uit veiligheidsoverwegingen naar het noorden werd overgebracht.

In 2013 vonden beide auteurs en het Fonds Historische Publicaties Schiedam elkaar. Nieuwe impulsen over en weer leidden tot publicatie van dit boek bij gelegenheid van het 'Liduina van Schiedam jaar 2015'.

4 Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving in de Middeleeuwen*, 169-172. Zie ook Bynum, *Holy Feast and Holy Fast*, 124-129, en passim; Antier, *Le mysticisme féminin*, 121-122, 185-186, 274-279.

5 De bestaande Nederlandse vertalingen dateren van bijna honderd jaar geleden en staan qua taalgebruik en woordkeuze ver van de hedendaagse lezer af, zie: Nuijen, *Leven van de Maagd Lidewijde* en Mercator, *Het leven van de Heilige Lidwina van Schiedam*.

I Liduina en haar vereerders

1.1 Korte levensschets

Nog in de vijftiende eeuw zijn vijf vitae van Liduina vervaardigd. De oudste vita is omstreeks 1434-1436, dus kort na haar dood, geschreven door Hugo van Rugge, een reguliere kanunnik van het St.-Elisabethklooster bij Brielle, dat tot de Congregatie van Windesheim behoorde.⁶ Gebruikmakend van het werk van Hugo heeft Thomas van Kempen in of kort na 1448 zijn vita geschreven, hieronder ook aangeduid met *Vita Lidewigis*.⁷ Mogelijk al kort na 1450 verscheen, eveneens op basis van de vita van Hugo, de enige Middelnederlandse vita. Lang is aangenomen dat de auteur hiervan een zekere Jan Gerlachs was, een verwant van Liduina, maar dit auteurschap wordt thans sterk betwijfeld.⁸ In 1456 vervaardigde de minderbroeder Jan Brugman zijn vita, ten dele op basis van materiaal waarover eerdere biografen niet beschikten en met veel persoonlijke uitweidingen in de franciscaanse sfeer.⁹ Schatplichtig aan Brugman is tenslotte de vita die een reguliere kanunnik van het Rooklooster (nabij Brussel), Johannes Gielemans, opnam in zijn omvangrijke omstreeks 1483-1485 vervaardigde *Novale Sanctorum*.¹⁰ Hieronder volgt eerst een korte levensschets, die is gebaseerd op de vita van Hugo van Rugge.¹¹ De redactionele verwerking daarvan door Thomas van Kempen komt verder in dit hoofdstuk nog ter sprake (in par. 1.4).

6 Nederlandse vertaling: Meijer, *Het leven der Heilige Liduina door Joannes Brugman*; eerste editie 1890, aangevulde en verbeterde editie in 1895, opnieuw herziene editie door A. van Dijk in 1933. De toeschrijving aan Brugman als auteur is foutief. Zie Van Oerle, 'Hugo van Rugge'.

7 Thomas heeft gebruik gemaakt van de zogenoemde redactie B van de vita van Hugo (naar handschrift Brussel, KB, 8763-74), zie Goudriaan, 'Het Leven van Liduina', 163, 200-217. De standaard uitgave van Thomas' vita is Pohl, *Vita Lidewigis Virginis*.

8 De auteur van de Middelnederlandse vita heeft gebruik gemaakt van de zogenoemde redactie W, zie Goudriaan, 'Het Leven van Liduina', 218-223. Goudriaan ontkracht de argumenten voor het auteurschap die H. van Oerle eerder heeft aangedragen, zie Van Oerle, 'Tleven van Liedwy'.

9 De Meijer, *Vita alme virginis*, 122-123 en Goudriaan, 'Het Leven van Liduina', 177 (over een schriftelijk verslag van de koorheer Claes Wit, waarvan alleen Brugman gebruik heeft gemaakt). Brugman besteedt in zijn vita veel aandacht aan de mystieke ontwikkeling van Liduina. Voor een twintigste-eeuwse mystieke duiding van haar leven, zie Möller, *Sint Liduina van Schiedam*. Vgl. Van Dijk, *Jan Brugman als biograaf*; Lettinck, *Praten als Brugman*, 53-66; Damen, 'Liduina van Schiedam de hemel in geschreven', 24-28; Goudriaan, 'Het Leven van Liduina', 202.

10 Het betreft Ms Wenen, Oesterreichische Nationalbibliothek, 12708-12709 (Fid. Com. 9364), vol. 2, fol. 1^r - 35^v. Zie Hazebrouck-Souche, *Spiritualité*, 310.

11 Goudriaan 'Het Leven van Liduina', 162-166.